

Šahram Pazuki

TRADICIONALIZAM I FUNDAMENTALIZAM¹

Prije nego što se posvetim temi ovog izlaganja, ukratko ću se zadržati na nastanku fenomena koji nazivamo fundamentalizam², jer sam način nastanka ovog toka religijskog mišljenja ima značajan utjecaj na razumijevanje ovog izlaganja.

Kratka historija fundamentalizma

U novijoj povijesti Zapada, nastankom modernog doba i snaženjem moderne, te pojavom protestantske religije kao jedne od propratnih pojava prodora moderniteta u katoličko kršćanstvo, postepeno se razvijaju suprotnosti i konfrontiranosti između kršćanstva i modernizma. Ova konfrontiranost posebno je izražena među protestantima, jer ovo religijsko učenje više korespondira sa modernitetom pa su i veliki filozofi utemeljitelji nove filozofske misli, poput Kanta i Hegela, mahom bili protestanti. Katolici do unazad stotinjak godina modernu i modernost i nisu uzimali ozbiljno.

¹ Zbornik radova sa seminara „Kritika modernizma sa stanovišta suvremenih tradicionalista“
Izdavač: Izdavački centar Teheranskog univerziteta, ljeto 1382. (2002.)

Dr. Shahram Pazuki, profesor filozofije i član Znanstvenog vijeća iranske Akademije za filozofiju i teozofiju.

² *Fundamentalism* – očuvanje temelja načela temelja (engl. Fundaments) religije koji su, prema zagovornicima fundamentalizma, u modernom dobu zanemareni i zaboravljeni.

Za njih u ovom kontekstu nisu ni aktuelizirana ozbiljna pitanja ni odgovori. Konfrontacije između modernog mišljenja i protestantske vjere posebno su se intenzivirale tokom posljednjih decenija dvadesetog stoljeća i u tom razdoblju profiliraju se tri osnovna toka mišljenja:

1. *Liberalna teologija*, čiji pobornici vjeruju kako je religija u potpunosti racionalna kategorija (svakako ovdje se misli na moderni *ratio*) i kao takvu je treba 'posadašnjiti' i promatrati sa aspekta doba u kojem trenutno živim, a sve što je suprotno *ratio* - uključujući i tajne ezoterijske dimenzije sadržaja religije – treba ostaviti po strani kao iracionalno. U ovakvoj interpretaciji, od religije nije ostalo ništa osim moralnih kategorija, a bog te religije samo je precizni sahadžija koji je nekada davno ovaj svijet navio poput sata, te više s njim, pa ni sa čovjekom nema nikakvu vezu.

2. Kao reakcija na ovakvu interpretaciju religije nastao je drugi tok mišljenja prema kojem treba sačuvati kršćanstvo i odbaciti ono što je novo i moderno i kršćanska religija mora biti onakvom kakva je bila na samom početku. Modernitet i sve moderno je satansko i mora se anatemisati i tražiti utočište kod Boga. Prema pristalicama ove interpretacije, kršćanstvu su imanentna određena temeljna (fundamentalna) načela i kršćanska religija treba oživjeti upravo vraćanjem tim načelima.

3. U međuvremenu došlo je i do pojave trećeg toka mišljenja - *neoor-todoksije* ili *neoteologije* - prema kojem je nužno čuvanje kršćanske tradicije i ortodoksije, ali ne treba zaboraviti ni na modernitet već, naprotiv, treba spoznati njegova načela i postulate. Drugim riječima, tradiciju treba iznova čitati ali uz očuvanje njenih načela ili njene ortodoksije.

Treba spomenuti i pojavu tzv. *neotomizma* među katolicima nakon ukaza Pape Luja XIII. Ovo mišljenje, bez ozbiljnog promišljanja moderne i moderniteta, ponudilo je put izlječenja (spasa) za kršćanstvo u modernom dobu, a to je put teološkog i etičkog povratka u srednjovjekovlje i oživljavanje učenja mislilaca tog doba, a prije svih Tome Akvinskog. No, tema ovog izlaganja je fundamentalizam.

Pojam fundamentalizam javlja se dvadesetih godina dvadesetog stoljeća u Americi. Niz godina je ovaj pojam označavao isključivo spomentu specifičnu školu mišljenja u kršćanstvu. Postepeno, pola stoljeća kasnije, kada se aktuelizira revitalizacija religije u drugim tradicijama poput judeističke i hinduističke, ovaj se pojam počinje koristiti u označavanju revitalističkih religijskih pokreta različitih tradicija. I na koncu, s posljednjom decenijom

prošlog stoljeća, prvo u medijima pa onda i u drugim intelektualnim krugovima na Zapadu, počinje da se rabi i sintagma „islamski fundamentalizam“. Bez obzira na ispravnost korištenja ovog termina u vezi sa nekršćanskim učenjima, koja se nisu razvijala u modernitetu poput protestantizma, danas ovaj pojam ima prilično jasno značenje.

Shodno tom značenju, postoje načelne razlike između fundamentalističkog i tradicionalističkog³ mišljenja, ali postoje i određene sličnosti. Ove su sličnosti posebno primjetne *visa vis* onoga što se danas naziva islamskim fundamentalizmom, čak do te mjere da se javljaju nedoumice da li se radi o jednom ili dva interpretativna toka. Tako su neki fundamentalisti skloni rabiti određene kritike koje na račun Zapada i modernizma iznose pobornici tradicionalističkog mišljenja.

Zato su suvremeni tradicionalisti vođeni sviješću o spomenutim poistovjećivanjima odlučili pojasniti razlike između ova dva mišljenja kako bi se otklonile postojeće i neke buduće nedoumice. Primjer takvog nastojanja je i knjiga Seyyeda Hosseina Nasra “Tradicionalni islam u modernom svijetu”⁴. U prvim poglavljima ove knjige autor navodi neke razlike između ova dva načina mišljenja i opasnosti koje bi moglo izazvati njihovo poistovjećivanje.

U nastavku donosimo kratak opis osnovnih sličnosti i razlika između ova dva toka religijske misli a na temelju djela čiji su autori tradicionalisti.

1. Nemarnost spram suštine moderniteta i njegovih temeljnih odrednica

Jedna od najznačajnijih sličnosti tradicionalista i fundamentalista je suprotstavljanje modernizmu, s tim što su fundamentalisti potpuno nesvjesni suštine modernizma kao jednog načina mišljenja i moderne kao historijskog razdoblja. Oni ozbiljnije ne pojašnjavaju osnove, izvore i rezultate moderne i modernizma. Vrhunac njihove precepcije je to da shvataju kako je u modernom dobu došlo do čovjekova moralnog i religijskog posrtanja i zastranjenja i kako se tradicija više ne poštuje.

³ Engl. *traditionalism*. Ovaj pojam ovdje koristim da bih označio intelektualni pravac kojem pripadaju osobe poput Rene Genona, Ananda Kumarosamija, Šona, Nasra i Lingsa. Jer ono što se danas u našoj zemlji naziva tradicionalizmom jedna je vrsta fundamentalizma. (op. aut.)

⁴ S. H. Nasr: *Traditional Islam in the modern World*, 1987.

Upravo ovakvo poimanje bilo je rašireno među katolicima na početku njihovog susreta sa modernom, što je rezultiralo dekretima pape Luja XIII prije stotinjak godina. Njihovi recepti za prevazilaženje ove krize ograničavali su se na političke, moralne i očinske savjete.

S druge strane, tradicionalisti modernitet smatraju vrlo značajnim pitanjem koje zavrjeđuje posebnu pažnju, a njegovo proučavanje i analiziranje jedno je od nužnih potreba čovjeka koji živi u ovom historijskom razdoblju. Fundamentalisti i savremenu tehnologiju promatraju potpuno utilitaristički, ne razumijevajući vezu između te tehnologije i modernizma kao načina mišljenja. Zato oni proklinju modernu, ali istovremeno maksimalno koriste njene plodove. Ili, pak, pokušavaju savremena naučna dostignuća koja se temelje upravo na modernizmu dovesti u vezu sa religijom. Ta nastojanja idu čak i dotle da katkad primjećujemo upotrebu pojmova tipa „vjerske matematike“.

2. Negiranje duhovnosti i ezoterijske dimenzije religije

U svim religijama na određeni način postoje tri dimenzije: vjerozakon, duhovni put i istina kao konačni cilj duhovnog puta (kazano jezikom islama: Šeri'at, tariqat i haqiqat). Vjerozakon je egzoterijska dimenzija vjere u čijoj se nutрини i srži sadrži njena duhovna dimenzija. Ova dva vida ili dvije dimenzije vode čovjeka konačnoj istini.

U fundamentalizmu, kao svojevrsnom egzoterizmu ili formalizmu, religija se ograničava na njenu spoljašnju dimenziju, vjerozakon i niz pravnih propisa, dok se unutarnja dimenzija, zbog svoje skritosti, suptilnosti i nedostižnosti za većinu ljudi, potpuno negira. Tako među većinom fundamentalista nema govora ni o kakvoj hijerognozi i spoznaji kakvu npr. u islamu nalazimo u tasavvufu, kojem se fundamentalisti oštro protive.

Tradicionalisti, naprimjer, posvećuju posebnu pažnju upravo ezoterijskoj dimenziji religije, čak i više nego njenoj vanjštini ili vjerozakonu. Jer za tradicionalistu je baš ta dimenzija ključ razumijevanja istine kao takve.

Zato u djelima tradicionalista, posebice kod F. Šona, kao temeljne izvore nalazimo upravo značajna ostvarenja hijerognostika.

2. Egzoterijska i površna interpretacija knjige

Prvi naziv za kršćanski fundamentalizam bio je evanđelizam, tj. vjerova-

nje u izvornost Svete Knjige, što je bilo osnovna parola fundamentalista. No, oni pod knjigom misle na vanjštinu – egzoterijsku dimenziju Svete Knjige. Suprotstavljajući se zagovornicima liberalne ili neoteologije koji su vjerovali u historijsku kritiku svetog teksta i njegovu demitologizaciju, kršćanski fundamentalisti su vjerovali u dostatnost same vanjske forme teksta, tj. bili su literalisti, po čemu su slični hašumijama i zahirijama u muslimanskom svijetu.

Što se tiče tradicionalista, oni također ne prihvataju historijsku kritiku Knjige niti njezinu demitologizaciju, pa u tom pogledu stoje rame uz rame sa fundamentalistima. Međutim, oni vjeruju kako je jezik Knjige, ili jezik religije uopće, ustvari jezik simbola, te ističu kako ona ima i svoju ezoterijsku dimenziju, pa tako i mitovi Svete Knjige imaju, ustvari, izvjesno primordijalno značenje koje je samo pretočeno u simboličan jezik Knjige. Otuda kod tradicionalista, a posebice Šona i Genona, simbolizam ima poseban značaj za razumijevanje religijskog revnovanja i obredoslovlja, pa i religijske (sakralne) umjetnosti.

4. Povratak tradiciji

I tradicionalisti i fundametalisti pozivaju na povratak tradiciji, ističući kako je u novom dobu ona izložena potpunom razaranju. Ali, ove dvije skupine brižnika za tradiciju imaju sasvim različitu percepciju i razumijevanje ovog pojma, odnosno njegova značenja. S obzirom na njihovo površno formalističko i ekskluzivističko razumijevanje religije, fundamentalisti tradiciju razumijevaju kao formalni vjerozakon i korpus propisa svoje religije, odnosno zbir suhoparnih religijskih načela bez imalo duha u sebi. Tradicionalisti, pak, tradiciju razumijevaju u mnogo širem obujmu, za njih tradicija izvire iz samog Božijeg vrela, te je, s tog aspekta, imuna na kakva preistodobljenja vremenskih i prostornih odrednica. Tradicija je, kako to oni vole kazati, ustvari vječna mudrost. S druge strane, ona je doživjela i svoje zemaljsko ozbiljenje, vezujući sve aspekte tradicionalnoga svijeta i čovjeka, od porodičnog života do umjetnosti i industrije, za Nebeski izvor. Unutar kontura tako shvaćene tradicije obitava i religija. Sve različite religije ustvari su izrazi ozbiljenja te božanske tradicije. Stoga tradicionalisti smatraju kako je do pojave moderne egzistirao tradicionalni svijet uključujući sve stare civilizacije i kulture, kako onu islamsku, tako i civilizaciju latinoameričkih crvenokožaca.

A ono što se našlo naspram ovog univerzalnog tradicionalnog svijeta i što mu oponira jeste modernizam. Dakle, modernizam nije suprotstavljen samo jednoj određenoj religijskoj tradiciji nego tradicionalnom svijetu uopće i univerzalnosti njegove misli, kulture i umjetnosti. Za fundamentaliste „pošast“ modernizma usmjerena je isključivo na njihov vjerovakon.

5. O pluralnosti religija

Prema razumijevanju i tumačenju tradicije kakvo zastupaju tradicionalisti, sve religije izraz su ozbiljenja jedne iste tradicije pa svaka ima određenu legitimnost u svom vremenu i prostoru. Otuda se pluralnost religija u njihovoj pojavnosti dimenziji nameće kao nužnost, ali je izvjesno i njihovo „transcendentno jedinstvo“, kako reče Šon. Tako tradicionalisti pridaju isti značaj i islamu i kršćanstvu i hinduističkom učenju i religiji spomenutih crvenokožaca.⁵ Zato oni i ne pridaju poseban značaj formalnoj pripadnosti jednoj religiji u odnosu na drugu, jer sve su religije na neki način prostor uprisutnjenja tradicije.

Naspram njih, fundamentalisti imaju sasvim ekskluzivistički pristup i samo svoju religiju smatraju pravom. Njihov kredo, kazan jezikom ljudi Crkve, glasi: *Extra ecclesiam nulla salus* (Nema spasa izvan Crkve).

6. Suprotstavljanje profinjenim izrazima religije, suprotstavljanje umjetnosti

U fundamentalizmu Bog je samo Zakonodavac i odnos između čovjeka i Boga nije odnos zaljubljenik - voljeni ili obožavatelj – obožavani, nego se Boga poima tek kao Onoga Koji naređuje i zabranjuje. Zato se za njega ne može kazati da je lijep i da voli lijepo, niti se može govoriti o božanskoj profinjenosti i dobroti, odnosno o stupnju *ihšana* koji slijedi nakon islama (predanosti) i imana (vjerovanja). Fundamentalističkom mišljenju stran je svaki duhovno–estetski izraz religije kakva je umjetnost, koja se, čak, smatra i zabranjenom. Ovi su izrazi prihvatljivi jedino u formi sredstava za

⁵ Komparativne religije, odnosno prihvatanje transcendentnog jedinstva religija, za tradicionaliste jedna je od najznačajnijih tema o kojoj su mnogo pisali i govorili. Publikacije poput “Tradicionalnih studija”, “Komparativnih studija religije” i u novije vrijeme periodičnik *Sophia* najznačajniji su reprezentivi njihovih stavova. (op. aut.)

izražavanja ideoloških parola i pamfleta⁶. Kod tradicionalista, pak, posebna pažnja se posvećuje upravo umjetnosti i njenoj esencijalnoj povezanosti sa religijom, odnosno pitanju sakralne umjetnosti prema naslovu knjige Titusa Burchardta. Sakralna umjetnost za tradicionaliste jedan je od temeljnih aspekata (izraza) tradicije. U tom kontekstu posebnu pažnju zavrjeđuje opus Anande Kumarosamija, koji je analizirao i promišljao sakralnu umjetnost u različitim religijskim tradicijama.

7. Ideološka interpretacija religije

Kada u religiji bivaju zanemareni njen hijerognostički i duhovno-mistični aspekt i ona postane tek skupom pravnih normi, propisa i dogmi, ona tada biva podložna i ideološkoj interpretaciji.⁷

Historijski gledano, ideološka interpretacija religije javlja se sa njenim ulaskom u moderno doba i potiranjem njezine sakralne zbilje, odnosno njenim pretvaranjem u skup religijsko-pravnih i etičkih normi. Sada, kako bi rekao Kant u svom poznatom djelu, religija ima smisla samo u domenu praktičnog uma, odnosno morala.

Tako religija počinje nalikovati stranačkom statutu, a njeni sljedbenici članovima jedne političke stranke koji ima da djeluju na tragu ostvarenja stranačkih ciljeva. To što i Marks misli kako je religija u suštini ideologija plod je raširene interpretacije religije u modernom dobu i njenog reduciranja na skup zapovijedi i zabrana, bilo religijsko-pravnih, bilo moralnih. Tako razumijevana religija biva politiziranom i, kao i bilo koja politička stranka, slijedi političke ciljeve. Njeni ciljevi postaju dominantno politički i na tragu su mijenjanja postojećeg stanja koje će dovesti do konačnog ozbiljenja zacrtanih ideala. Tako religija postaje pukim sredstvom. No, tradicionalisti, snagom svoje usmjerenosti i naklonosti duhovnoj dimenziji religije, klone se svakog postupka koji bi vodio njenome ideologiziranju.

⁶ Pa je: muzika = "revolucionarna pjesma".

⁷ To što se u posljednje vrijeme islamski fundamentalizam označava i kao islamicizam govori upravo o pretvaranju islama u još jedan *izam*.

8. Naglasak na djelovanje

Ako, prema ideološkoj interpretaciji religije, čovjek i cijeli svijet trebaju razmišljati na temelju jednog specifičnog, stranačkog svjetopogleda i ozbiljenja njegovih ciljeva, svi misle politički e da bi, marksovski kazano, promijenili svijet i ostvarili što veći utjecaj na njega i čovjeka. Stoga je kod fundamentalista posebno naglašen svojevrsni stranački pragmatizam. Onda se religioznost svake osobe mjeri njenom stranačkom aktivnošću. Ovdje više prosvjetljenje, samopročišćenje i razumijevanje vlastite egzistencijalne zbilje i duhovno putovanje Bogu (*suluk ila Allah*) s ciljem ozbiljenja potpune spoznaje (na temelju čuvene predaje: *Ko spozna sebe, spoznao je svog Gospodara*) nema nikakav značaj. Dapače, postoji otvoreno protivljenje duhovnoj spoznaji i gnosticizmu jer ona ne korespondira sa političkim djelovanjem kao stupom religije. Jer, za fundamentaliste prioritet svih prioriteta je “promijeniti – ispraviti društvo i njegove članove”. Zato, kada govore o religiji, oni, ustvari, misle na ideologiju zasnovanu na vjerozakonu, a kada kažu vjerozakon, uglavnom misle na izvršavanje propisa i sankcija koje im on nalaže. Kazano muslimanskom terminologijom, oni, ustvari, osnovno načelo religije vide u naređivanju dobra i odvrćanju od zla (*amr bi al-maruf wa nahiy ‘ami al munkir*) i to ne u značenju upućivanja i dobrohotnog preporučivanja nego naređivanja i odvrćanja „rukom i jezikom“. U tom pogledu novovjekovni fundamentalisti nalikuju pojavi *haridžija* u islamskom svijetu. Ratobornost i sklonost nasilničkom pristupu toliko su izraženi među fundamentalistima da u enciklopedijama i leksikonima na Zapadu ove odrednice nalazimo kao njihove suštinske osobenosti. Međutim, u tradicionalizmu, s obzirom na ozbiljno poimanje tradicije koja uključuje religijsko mišljenje i djelovanje, niti religijsko mišljenje znači ideološku interpretaciju niti religijsko djelovanje znači stranačku aktivnost. Odatle su, uglavnom, svi tradicionalisti na neki način prakticirali tasavvuf.

9. Religijski preporod

Najznačajnija parola i tradicionalista i fundamentalista jeste oživljavanje religije u modernom dobu. Međutim, tradicionalisti na osnovu prihvatanja periodizacije historije, vjeruju kako je moderno doba ustvari „doba mraka“ ili, kako kažu Hindusi: „Kali juha“, odnosno “kraj vremena”. Dakle, tama moderniteta - kako to detaljno opisuje Genon u svojim knjigama kao što

su *Kriza modernog svijeta* ili *Nadmoć kvantiteta i znakovi Kraja vremena*, ili Martin Lings u *Jedanaestom satu* – nužnost je historijskog perioda kraja vremena, pa se treba vratiti ranijoj kulturi i civilizaciji. Međutim, fundamentalisti, koji ne vjeruju u historizaciju religije, kao što je ranije kazano, napuštanje primarnih načela religije i vjerozakona smatraju novotarijom koju treba otkloniti, pa oni pod oživljavanjem religije misle na povratak rečenim načelima i njihovo oživljavanje ne nužno i na kulturnu prošlost. I jedni i drugi se, dakle, zalažu za neku vrstu povratka. Međutim razumijevanje ovog povratka i njegova interpretacija praćeni su određenim nedoumicama i nejasnoćama, kojima ćemo posvetiti redove koji slijede.

Sama činjenica da se raspitujemo za tradiciju i tragamo za odgovorom na pitanje njenog štostva dovoljan je dokaz da smo se udaljili od tradicionalnog svijeta. Međutim, kako, htjeli ili ne, živimo u modernom svijetu, naš povratak tradiciji bez prethodne percepcije suštine modernizma i njegovih postulata bit će *moderni povratak*. Tako je, naprimjer, i u doba renesanse došlo do određenog povratka – povratka zlatnom grčkom razdoblju, ali je i taj povratak bio moderan. Stoga renesansa nikada nije dosegla dubine grčke misli. U nacističkom pokretu, također je, bar na početku, naglašavano pitanje povratka prošlosti. Svaki religijski pokret i poduhvat koji ne uključuje potpuno razumijevanje religijske zbilje, sa svim njezinim ezoterijskim i egzoterijskim slojevima i aspektima, i ujedno potpunu svijest o modernizmu, također je osuđen na neuspjeh. I ne samo da neće rezultirati oživljavanjem religije, nego će možda značiti i njeno smaknuće. U isto vrijeme, ne treba zaboraviti činjenicu da povratak prošlosti i njeno revitaliziranje u modernom dobu u smislu podsjećanja kao nužnog elementa svake izvorne misli, što nalazimo u mišljenju svih velikana povijesti ljudskog mišljenja i duhovnog pregnuća – kao, naprimjer, u mišljenju Gazalija, koji se eksplicitno zalagao za revitalizaciju religijske znanosti, ili Mevlana Rumija i Suhrevardija, koji je tragao za Istokom religije – onda takvo podsjećanje bez sumnje može biti početkom religijskog preporoda. No, ako pod revitalizacijom religije i religijskim preporodom mislimo na ponovno oživljavanje kulture i civilizacije iz prošlosti, u potpuno istom obliku, za što se zalažu neki tradicionalisti, i ako gajimo mišljenje kako religijski preporod znači oživljavanje stavova i mišljenja Svetog Tome Avinskog, naprimjer, onda time dovodimo u pitanje vječnost božanske tradicije. U tom bismo slučaju trebali opravdano strahovati da ćemo možda, tragajući za veličanstvenom pršološću, zanemariti vječnu i

sveobuhvatnu milost Božiju, ne mareći za činjenicu kako je Voljena istodobno i “drska” i “blaga”. Tada bismo, možda, bili u situaciji da, umjesto nestrpljivog iščekivanja budućeg nadolazećeg olakšanja i otvaranja novih obzorja, samo budemo sudjelovali u trajnom oplakivanju izgubljene prošlosti. Tada bismo, možda, zaboravili da:

*Stvari svijeta ovog poput su pupoljka.
Zato budi vjetar proljetni što latice otvara.*

S perzijskog preveo: Nermin Hodžić